

O'ZBEKISTONDA AHOLI SALOMATLIGIGA TA'SIR ETUVCHI GEOGRAFIK OMILLAR

Jo'rayeva Zebo Xolmirza qizi -Qarshi davlat universiteti talabasi.

O'zbekiston.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'zbekiston hududida aholi salomatligiga ta'sir etuvchi asosiy geografik omillar tahlil qilingan. Mamlakatning ichki o'lka sifatida joylashuvi, keskin kontinental iqlim, iqlimiy ekstremallar, ekologik muammolar — xususan, Orolbo'yi ekologik fojiasi, havoning va suvning ifloslanishi, tuproq degradatsiyasi, ichimlik suvining sifat darajasi, shuningdek urbanizatsiya va sanoatning salbiy ta'siri salomatlik holatiga qanday ta'sir ko'rsatishi ochib berilgan.*

Kalit so'zlar. *Geografik omillar, iqlim, ekologik fojia, atrof-muhit, havoning ifloslanishi, tibbiy geografiya, urbanizatsiya, tabiiy radiatsiya.*

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗДОРОВЬЕ НАСЕЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Жураева Зебо -студент Каршинского государственного университета.

Узбекистан.

Аннотация. *В данной статье проанализированы основные географические факторы, влияющие на здоровье населения на территории Узбекистана. Раскрыто, как положение страны как внутреннего края, резко континентальный климат, климатические экстремумы, экологические проблемы — в частности, экологическая трагедия Приаралья, загрязнение воздуха и воды, деградация почвы, уровень качества питьевой воды, а также негативное влияние урбанизации и промышленности-влияют на состояние здоровья.*

Ключевые слова. *Географические факторы, климат, экологическая трагедия, окружающая среда, загрязнение воздуха, медицинская география, урбанизация, естественная радиация.*

GEOGRAPHICAL FACTORS AFFECTING THE HEALTH OF THE POPULATION IN UZBEKISTAN

Juraeva Zebo - student of Qarshi State University. Uzbekistan.

Annotation. *This article analyzes the main geographical factors affecting the health of the population in the territory of Uzbekistan. It is revealed how the location of the country as an interior, a sharply continental climate, climatic extremes, environmental problems — in particular, the environmental tragedy of the archipelago, air and water pollution, soil degradation, the quality level of drinking water, as well as urbanization and the negative impact of industry-affect the state of Health.*

Keywords. *Geographical factors, climate, environmental tragedy, environment, air pollution, medical geography, urbanization, natural radiation.*

Kirish. Mintaqaviy ekologik tizim tabiiy va insonning faoliyati – antropogen omillar ta'sirida shakllanadi, o'zaro uyg'unlashgan tabiiy va ijtimoiy murakkab majmuadan iborat bo'ladi. Tabiiy va ijtimoiy sharoit unsurlar bevosita insonning sog'ligi va fiziologik tuzilishini belgilaydi. O'zbekistonning markaziy qismi Turon tabiiy - geografik provintsiyasi tekislik qismining katta hududi Qizilqum cho'li egallagan. Bu yerda mustahkamlangan va ko'chma qum barxanlari, qadimiy qoldiq tog'lar va qisman toshloq va gilli cho'llar tarqalgan. Qizilqumda orol tarzda u yer bu yerda foydali qazilma konlari yaqinida (asosan shaharlar: Uchquduq, Zarafshon, Gazli) hamda chorvachilik nuqtalaridagi (Ko'lquduq, Oqbaytal, O'temurot va xokazo) aholi manzilgohlari barpo etilgan[5].

Asosiy qism. O'zbekiston ichki o'lka bo'lib, Yevrosiyo materigining markazida, subtropik va mo'tadil mintaqalarning cho'l zonalarida, subtropik iqlimli O'rta dengiz bo'yi mamlakatlari kengliklarida joylashgan. Ammo O'zbekiston tabiiy sharoiti O'rta dengiz bo'yi mamlakatlarinikidan ancha farq qiladi, chunki O'zbekiston okean va ochiq dengizlardan juda uzoqda joylashgan. [5].

Aholi salomatligiga ta'sir ko'rsatuvchi yoki havf tug'diruvchi omillar xilma-xilligi, shu bilan birga bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatish bilan ta'riflanadi. Salomatlikka ta'sir ko'rsatuvchi omillarga quyidagilar kiradi:

1. Iqlimiy omillar. O'zbekiston hududi asosan keskin kontinental iqlimga ega. Bu iqlimda yoz juda issiq, qish esa sovuq bo'ladi. Kunlik va fasllar oralig'idagi harorat tafovuti katta bo'ladi. Yozgi harorat 45°C dan oshishi inson organizmining issiqlikka chidamliligini kamaytiradi, yurak-qon tomir va asab tizimi kasalliklarini kuchaytiradi. Qishda sovuq va shamolli havo gripp, bronxit, angina kabi nafas yo'llari kasalliklarini keltirib chiqaradi. Changli va quruq shamollar (masalan, "garmsel" shamollari) allergik kasalliklarni kuchaytiradi.

2. Orolbo'yi ekologik fojiasi. Qadimiy Orol dengizi qurib borishi natijasida yuzlab kilometr kvadrat maydonli tuzli cho'llar paydo bo'ldi. U yerdan ko'tarilgan tuz, chang va pestitsidlar butun mintaqaga tarqalmoqda. Havo orqali tarqalgan tuz va zaharli moddalar nafas yo'llari, o'pka kasalliklari (ayniqsa bolalarda)ni keltirib chiqaradi. Orolbo'yi aholisi orasida onkologik kasalliklar, buyrak kasalliklari, homiladorlik muammolari ko'p uchramoqda. Ichimlik suvi sifati buzilgan, bu ichak yuqumli va parazitlar kasalliklar xavfini oshiradi.

3. Tog'li va tekislik hududlarning farqi. O'zbekistonning tog'li hududlari (masalan, Qashqadaryo, Surxondaryo, Farg'ona vodiysi) iqlimi sovuqroq va relyefi baland. Tekislik hududlar esa (masalan, Navoiy, Buxoro, Xorazm) juda quruq va issiq. Tog'larda kislorod yetishmovchiligi yurak va o'pka faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi. Yuqori namlik va sovuq iqlim bo'g'im va revmatizm kasalliklariga sabab bo'ladi.

4. Ichimlik suvi sifati. Ba'zi hududlarda, ayniqsa Qoraqalpog'iston, Buxoro, Navoiy va Surxondaryoda ichimlik suvi tarkibida nitrat, ftor, temir, sulfatlar ko'pligi kuzatiladi. Nitratlar bolalarda metgemoglobinemiya olib keladi ("ko'k chaqaloq" sindromi). Ftorning me'yordan ortiqchiligi suyak va tishlar buzilishiga olib keladi (flyuoroz). Ichimlik suvidan gepatit, dizenteriya kabi yuqumli kasalliklar yuqishi mumkin.

5. Havoning ifloslanishi. Yirik sanoat markazlari — Olmaliq, Chirchiq, Angren, Navoiy —da atmosfera gazlar, chang va kimyoviy moddalar bilan ifloslangan. Formaldehid, azot oksidi, oltingugurt dioksidi kabi moddalarning havoda ko'pligi nafas olish tizimiga zarar yetkazadi. Astma, o'pka saratoni, surunkali bronxit holatlari ko'paymoqda.

6. Tuproqning ifloslanishi va eroziya. Pestitsidlar, mineral o'g'itlar, metallurgik chiqindilar tuproq sifatini pasaytiradi, ayniqsa irrigatsiya tizimi buzilgan hududlarda sho'rlanish yuqori. Tuproqdan yetishtirilgan meva-sabzavotlar tarkibida nitratlar me'yoridan yuqori bo'ladi.

7. Aholi zichligi va urbanizatsiya Toshkent, Samarqand, Andijon kabi yirik shaharlarda aholining zich joylashuvi va transportning haddan tashqari ko'pligi mavjud. Transport va sanoat chiqindilari tufayli havoning ifloslanishi yuqori. Zich yashash joylarida yuqumli kasalliklar tez tarqaladi.

8. Radiatsiya va geofizik xavflar. Ba'zi joylarda tabiiy radioaktivlik darajasi yuqori. Masalan, Navoiy viloyatida uran konlari mavjud. Bundan tashqari, zamin silkinishi faol zonalar ham mavjud. Radiatsion fon yuqoriligi saraton, genetik buzilishlar, bepushtlikka olib keladi (1-jadval)

1-jadval. Geografik omillar va ularning aholi salomatligiga ta'siri

№	Geografik omil	Tavsifi	Salomatlikka ta'siri
1	Iqlimiy sharoit	Keskin kontinental iqlim, issiq yoz, sovuq qish	Issiqlik urishi, yurak-qon tomir kasalliklari, shamollash, allergiya
2	Orolbo'yi ekologik inqirozi	Quruq dengiz tubi, tuzli chang, pestitsidlar	Nafas olish kasalliklari, saraton, gepatit, onalik muammolari
3	Tog' va tekislik farqlari	Tog'larda kislorod kamligi, tekislikda yuqori harorat	Yurak, o'pka muammolari, bo'g'im kasalliklari
4	Ichimlik suvi sifati	Nitrat, ftor, sulfatlar miqdori yuqori	Qon kasalliklari, flyuoroz, ichak yuqumli kasalliklar
5	Havoning ifloslanishi	Sanoat gazlari, transport chiqindilari	Astma, bronxit, o'pka saratoni
6	Tuproq sifati va	Kimyoviy o'g'itlar,	Oziq-ovqat sifati past,

	sho'rlanish	pestitsidlar, sho'r yerlar	zaharlanish, vitamin tanqisligi
7	Aholi zichligi	Yirik shaharlarda zichlik, transport ko'pligi	Infeksion kasalliklar, stress, ruhiy muammolar
8	Radiatsiya va zilzila xavfi	Uran konlari, tabiiy radiatsiya, seysmik faollik	Saraton, genetik buzilishlar, sog'liq xavfi

(Jadval muallif tomonidan tuzilgan).

Kasalliklarni yuzaga kelishida tabiiy sharoitlarni tashkil qiluvchi alohida komponentlar ham mavjudki, ayrim holatlarda epidemik kasalliklar yuzaga keladi. Bu holat ifloslangan havo, suv, tuproq bilan bevosita bog'liqdir. Ma'lumki tabiatda sodir bo'ladigan namlik almashinuvi, biogen almashinuv, abiotik almashinuv jarayonlari kimyoviy elementlarning hosil bo'lishi, parchalanishi, geokimyoviy migratsion jarayonlarga tortilishini tiklaydi. Kimyoviy elementlarning ayrimlari radiativ faol bo'lishi mumkin. Tuproq tabiat komponentlari ichida eng ifloslangan muhitni hosil qiladi.

Xulosa. O'zbekiston aholisining salomatligiga ta'sir ko'rsatuvchi geografik omillar ko'p qirrali va murakkab tizimni tashkil etadi. Mamlakatning ichki o'lka sifatida joylashuvi, keskin kontinental iqlimi, tabiiy resurslarning notekis taqsimlanishi va ekologik muammolar (ayniqsa Orolbo'yi fojiasi) inson salomatligiga bevosita va bilvosita salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Iqlimiy ekstremallar, yuqori harorat va sovuq, shamollar, past yog'in miqdori yurak-qon tomir, nafas yo'llari va allergik kasalliklar xavfini oshiradi. Orolbo'yi hududidagi ekologik inqiroz esa zaharli chang, tuz va pestitsidlar orqali nafas va o'pka kasalliklari, onkologik holatlar va suv orqali yuqadigan kasalliklarning ko'payishiga sabab bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абу Али Ибн Сино. *Тиб қонунлари*. Ж.1. – Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. – 304 б.
2. Абу Райҳон Беруний. *100 ҳикмат ва ибратли сўзлар*. Т.: Фан, 1993.

3. В. Маматкулов. *Jamoat salomatligi va sog'liqni saqlashni boshqarish*. 2013.
4. Комилова Н.Х. Қишлоқ аҳолиси ва унинг саломатлиги // *Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги*, №5. – Т.: 1998. – Б. 34–37.
5. Ҳасанов И.А., Ғуломов П.Н. *Ўзбекистон табиий географияси*. – Т.: Ўқитувчи, 2006.
6. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги маълумотлари. 2019.